

ПРОБЛЕМИ ТА ПРОТИРІЧЧЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

© Бубенко П.Т., Снісаренко О.Б., 2008

Розглянуто питання інноваційного розвитку держави, визначено його основні проблеми та протиріччя на прикладі інноваційно розвинених держав. Обґрунтовано напрямки та умови створення стратегії інноваційного розвитку України.

Ключові слова: інновації, інноваційний розвиток, зовнішньоекономічна діяльність, протиріччя, інвестиції.

The question of country's innovative development is considered at the article. Their basic problems and contradictions are certained at the example of innovative developed states. Directions and terms of innovative development strategy's creation in Ukraine are grounded at the article.

Key words: innovations, innovative development, foreign economic activity, contradiction, investments.

Постановка проблеми

Визначна роль інновацій в суспільстві полягає в тому, що саме вони на сучасному етапі розвитку роблять найбільший внесок в економічне зростання країн та регіонів. Первинну та потужну роль у структурі інновацій відіграють технології, а саме інноваційні високі технології, які, безперечно, визначаються в науковому середовищі як найреволюційніша складова комплексного інноваційного процесу [1, 6]. Услід за інноваційними технологіями, особливо такими, що визначаються базовими, розгортаються багатоструктурні інноваційні зміни в організації виробництва і в соціумі. Такий алгоритм успішного розвитку виробила світова практика. Як приклад державного стратегічного мислення у цій сфері можна навести Фінляндію, яка за останню чверть минулого століття зробила неймовірно значний крок у розвитку завдяки тому, що зорієнтувалась на високі технології – інформаційно-комунікаційні, інновації в приладобудуванні та використанні лісгосподарської сировини. Нині наукомісткі технології забезпечують 45 % ВВП країни, до того ж понад 80 % виробленої нової продукції експортується до інших країн [1, с. 63].

Безумовним лідером інноваційно-технологічного розвитку є США. З ВВП понад 10 трильйонів доларів на рік США витрачають на наукові дослідження 27 % цієї суми, що становить більше ніж 40 % світових витрат на НДДКР.

Значно прискорив розвиток Китай, зробивши пріоритетним впровадження нових технологій. За 10 останніх років частка високотехнологічного виробництва у ВВП Китаю зросла з 8,1 % до 35,4 %. Крім того, КНР щорічно збільшує на 20 % експорт високотехнологічної продукції в світовому просторі [1, с. 43]. У багатьох країнах Заходу інноваційна економіка забезпечує до 30 % зростання ВВП, а паралельно до цього створює нові робочі місця, забезпечує зростання експортного потенціалу, людського капіталу та сприятливі умови для становлення громадського суспільства.

Отже, у світовій практиці багато прикладів вдалого інноваційного розвитку. Але головна проблема полягає в тому, що для ефективного використання наявного досвіду інших країн Україна повинна спочатку встановити проблеми і суперечності, що очікують на неї під час вибору і формування свого інноваційного шляху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У теорію інноваційного розвитку нашої держави значний внесок зробили такі вітчизняні вчені: В.М. Геєць, В.П. Семиноженко, Б.Є. Кваснюк, А. Гальчинський, В.П. Соловйов [1], [4]. Але складність інноваційного процесу як соціально-економічного явища розширяє сферу наукового пошуку і потребує подальших досліджень, що і робить актуальною цю тему.

Аналіз наукових публікацій, у яких розглядаються проблем сучасного розвитку, свідчить про те, що трансформаційний процес, який відбувається в світовій економіці (і в Україні теж) – явище багатогранне, але найзначущіші його складові сконцентровані у чотирьох секторах інновацій: нова стратегія державної економічної політики (I), наукомісткі технології (II), інформаційно-комунікаційні технології (III), економіка знань (IV). Остання розглядається як узагальнююча система, що поєднує технічні, інформаційні і гуманітарні знання та перетворює їх на фактор інтенсивного (революційного) розвитку країни та її суспільства. В Україні, на наш погляд, тенденція розвитку економіки не формується на стійких інноваційних закономірностях, її витоком є формат “клубка протиріч”, що змішує недоліки та успіхи в один некерований процес. Тому для досягнення запрограмованого “інноваційного прориву” передовсім потрібно досліджувати цей “клубковий” феномен.

Постановка цілей

Проаналізувавши світові тенденції інноваційного розвитку і принципові положення власної орієнтації країни в інноваційній системі координат, доцільно розглянути ситуацію, що склалася в Україні, і запропонувати окремі наукові рекомендації щодо напрямів подальшої реалізації сценарію інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу

Оцінку інноваційного потенціалу України здійснюють різні вітчизняні і світові організації, але картина її реального економічного стану і здатності до розвитку вельми різноманітна і не доволі точна [2, 4]. Так, за допомогою рейтингових оцінок за композитним та загальним індексом конкурентоспроможності [2, с. 117] серед 80 країн світу за показником ВВП на душу населення Україна займає 72-ге місце, за індексом технологій – 67-ме місце. За кількістю поданих заявок на патенти Україна відстає від Росії в сім разів (341 заявка від Росії і 45 заявок від України). Якщо перейти від показника поданих заявок до виданих патентів, наприклад, США, то України, на жаль, навіть немає у статистиці наукового фонду США; Росія отримала 202 патенти, Угорщина – 72, Польща – 17. Для порівняння наведено дані лідерів інноваційного процесу: США – 87901 виданих патентів, Японія – 35570, Німеччина – 11444 [2, с.119].

Зрозуміло, що резерви зростання товарообігу із зовнішнім світом на старій структурній і технологічній основі фактично вичерпані. Це стосується, передовсім, промисловості. За даними опитування керівників 1012 вітчизняних підприємств-експортерів, ситуація вкрай тривожна: 29,9 % основних фондів на цих підприємствах вкрай застаріли (понад 20 років), лише 6,8 % із цих підприємств працюють за новими технологіями, 18,7 % – не впроваджують енерго- та ресурсоощадні технології [2, с. 121].

В обсязі українського експорту до країн ЄС понад 70 % становить продукція з невисокою доданою вартістю, зокрема 18 % – чорні метали. З ЄС Україна ввозить значну частину промислового устаткування, приладів, транспортних засобів. Це означає, що вітчизняне машинобудування використовує свій потенціал неефективно. За роки економічного зростання експорт машинобудівної продукції зріс на 149,5 % а імпорт – на 282,9 %, тобто імпорт вдвічі більший за експорт. Патентно-ліцензійна торгівля має теж незначні успіхи. Трансфер технологій не розвинутий. Водночас світовий досвід показує, що основними формами трансферу технологій є чотири складові:

- патентно-ліцензійна торгівля правами на об’єкти промислової власності;
- прямі іноземні інвестиції в нове обладнання і технології;
- формування спільних підприємств на інноваційній основі;
- лізинг техніки та трансфер продукції машинобудування із використанням нових технологій.

Із вищеназваних форм майже 80 % обсягу усіх світових операцій з комерційного передавання технологій припадає на продаж ліцензій на винаходи і ноу-хау. В українському експортному обсязі пропорції порівняно пріоритетних напрямків – готові засоби виробництва і ліцензійні витрати – 46:1. На придбання готових засобів виробництва Україна витратила 54,8 % загального обсягу інноваційних інвестицій [2, с. 131].

Всі ці диспропорції детальніше проявляються у динамічному аналізі, що відтворює тенденцію зміни головних факторів інноваційного розвитку. Згідно з нашими розрахунками, ці тенденції мають здебільшого негативний характер (рис. 1).

Як видно з рис. 1, тільки прямі іноземні інвестиції мають тенденцію до зростання, однак це збільшення інвестицій торкнулось тільки двох сегментів економіки – секторів низьких та середніх технологій (видобувна промисловість, розподіл електроенергії, металургія та обробка металу).

У статистичних джерелах і в науковій літературі прямим іноземним інвестиціям приділяється значна увага, але робляться не завжди правильні висновки. Вважається, що вони показово відображають розвиток інноваційного процесу в Україні. Але детальніший аналіз свідчить, що ці інвестиції не виконують роль рушійної сили розвитку економіки.

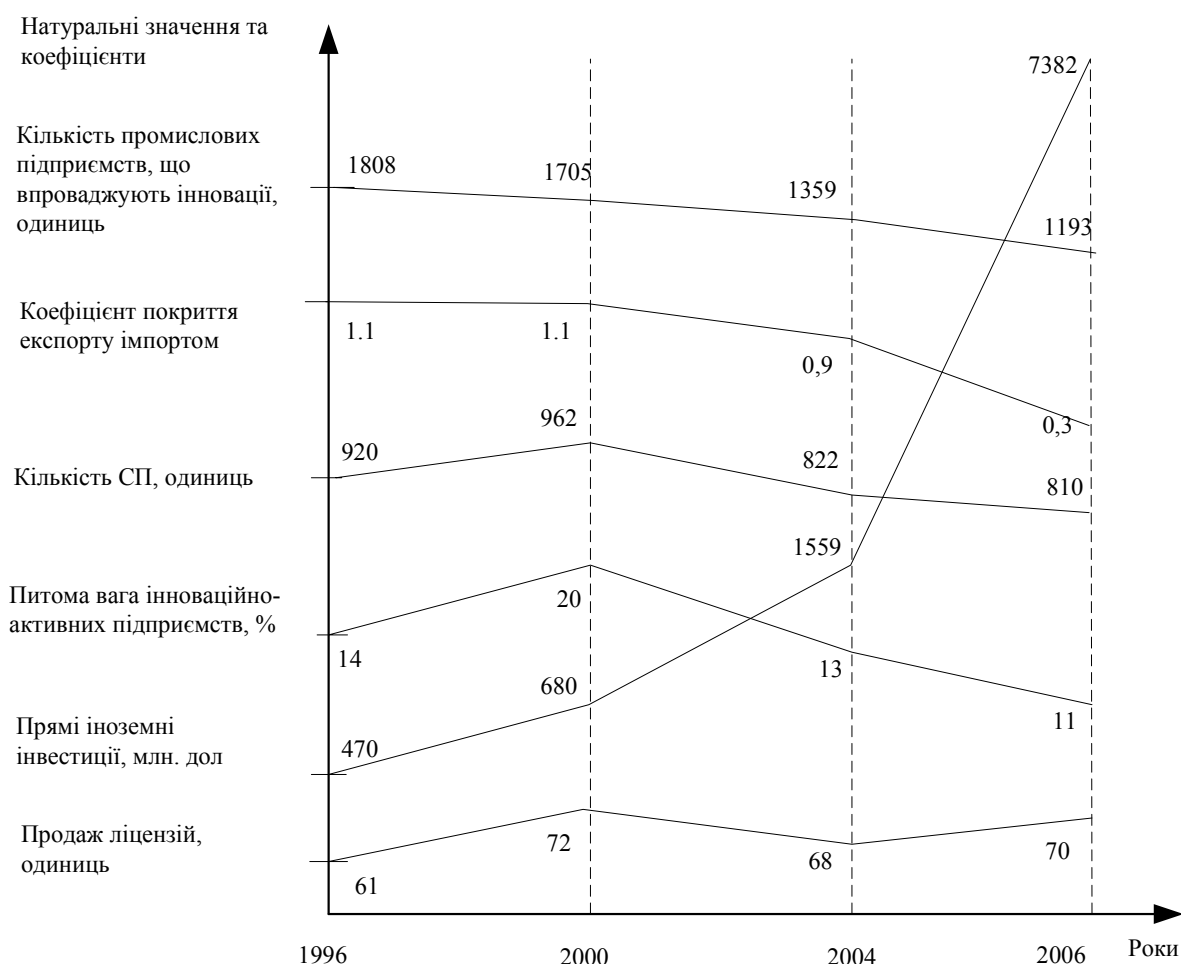

Рис. 1. Тенденції інноваційного розвитку України

Наприклад, у 2007 р. у країну надійшло 8,7106 млрд. \$ прямих іноземних інвестицій, і це на 67 % більше ніж в 2006 р. Але головне те, що галузі, в які ці інвестиції вкладені, ніяк не можна назвати стратегічно важливими для держави. Це фінансова сфера – 2,278 млрд., операції з нерухомістю – 779,4 млн., харчова промисловість – 292 млн., металургія – 254,1 млн. У високотехнологічний, інноваційний сектор практично нічого не вкладено [5].

Під час обстеження Держкомстатом України великої кількості підприємств виявлено причини, які гальмують інноваційний розвиток України. Таких причин визначено 13. Найвпливовіші з них:

- нестача власних коштів (79,5 %), при тому, що більшість інновацій (85 %) підприємства впроваджують за власні кошти;
- високий економічний ризик (40,7 %);
- тривалий термін окупності нововведень (38,2 %);
- брак інформації (18,3 %).

Проте, незважаючи на доволі невтішну статистику щодо інноваційного розвитку України, глибокі структурні перекося економіки в бік третього і четвертого укладів виробництва, Україна завдяки універсальності галузевої структури та високому рівню науково-технічного потенціалу все ще має всі можливості порівняно швидкої перебудови організаційно-управлінських механізмів розвитку. Позитивні, потенційно готові до використання ресурси та умови, за яких вони забезпечать потрібну кінетику інновацій, насамперед заслуговують на розгляд. На жаль, ці ресурси та умови утворюють дифузійну (розсіяну) мережу і потребують особливого механізму їхньої інтеграції в єдиний, керований інноваційний процес.

Про такі позитиви свідчать впевнені заяви представників українських наукових кіл. Так “... економіка володіє інтелектуальним та науково-технічним потенціалом, а також окремими розробками, які наближаються, а деякі відповідають параметрам постіндустріалізму: із 22 базових технологій ракетно-космічної галузі Україна володіє 17” [4, с. 70].

“Українські hi-tech, наука та освіта – міцний інноваційний ресурс. Найважливішим чинником формування єдиної hi-tech, наукової та освітньої системи інформаційного суспільства є її включення до глобальної гуманітарної мережі” [4, с. 119].

“Потенційно Україна є конкурентоспроможною на ринку програмного забезпечення: за кількістю сертифікованих програмістів (23 тис. фахівців) вона займає 7-ме місце в світі, поступаючись США, Росії, Індії, Китаю, Ірландії та Ізраїлю” [3, с. 49].

Високими темпами розвиваються телекомунікації в Україні. У телекомунікації вкладається коштів в 3 рази більше ніж у всю наукову сферу: у 2006 р. – 5,6 млрд. грн. інвестицій з усіх джерел фінансування, що становить 1,6 % від ВВП України. Сьогодні галузь інформаційно-комунікаційних технологій – одна із найдинамічніших галузей України [1, с. 327].

Наведені характеристики позитивного розвитку української економіки відтворюють нову структуру інноваційних точок росту у системному процесі інноваційного розвитку. Започатковані позитиви повинні бути підтримані відповідними системними умовами нової економічної політики, які б забезпечили розгортання та прискорення ланцюгової реакції.

Треба відзначити ще один аспект підходу до інновацій як до незвичайного і справді новаторського явища, – це кластерна організація об’єктів інноваційного середовища. Стверджується, що в світовій конкуренції бере участь насправді не держава, а окремі кластерні регіони і окремі підприємства (компанії, корпорації) [7]. Це вповні стосується і України. У наукових роботах за специфікою виділяються:

- Донецький регіон (Донецька, Луганська області) – кластери металургійний, вугільний, хімічного виробництва;
- Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська обл.) – кластери електроніки, машинобудування, залізорудний, харчової промисловості;
- Східний (Полтавська, Сумська, Харківська області) – кластери машинобудування, електроенергетики, освіти і науки, аеро- й космотехнологій, металообробки, паливної промисловості;
- Центральний (Київська область та м. Київ, Черкаська область) – кластери точної механіки і оптики, будівельний, хімічний, продовольчий;
- Поліський (Волинська, Житомирська, Рівненська, Чернігівська області) – кластери: сільськогосподарського машинобудування, переробки мінералів, легкої промисловості, деревообробки.

Певну специфіку мають також Подільський, Причорноморський, Карпатський регіони.

Аналіз зовнішньоекономічної діяльності показує, що в цих регіонах доволі самостійно здійснюється зв'язок із зарубіжними ринками, і це цілком закономірно. Поступово перетворюючись із керованих центром структур на агентів ринкових відносин, регіони як самостійні корпоративні одиниці залучаються в усі важливі сфери соціально-економічної, інноваційної і ринкової діяльності. Сьогодні українські регіони мають різний рівень конкурентоспроможності: лідери і аутсайтери різняться за цим показником в 5–7 разів. Якщо брати не загальний показник конкурентоспроможності, а враховувати тільки рівень виробництва доданої вартості на душу населення, то в групу задовільного стану потрапляють Київ – 143 % від середнього значення по регіонах, Запорізька область – 134%, Полтавська – 127%, Дніпропетровська – 126 %, Донецька – 121 %, Харківська – 104 %. Середнє значення мають Одеська, Сумська, Черкаська області, третя група від 75 % до 100 % – решта 12 областей. Але це не означає, що регіони-аутсайтери не мають стратегічних переваг, які б, за умови ефективного використання ресурсів, підвищили їхню конкурентоспроможність.

На регіональному рівні формується взаємодія стратегій соціально-економічного розвитку держави, механізм ієрархічних відносин в управлінні, моделей узгодження інтересів під час функціонування регіональних суб'єктів. Підкреслюючи, що регіони України доволі різноманітні в частині базових показників, автори переконані, що звідси і різноманітність їхніх інноваційних потенціалів та галузевих структур, а відтак і моделей подальшого розвитку. На регіони активно діють всі головні складові економічного механізму – глобальні стратегії та тенденції, державна політика, об'єкти господарювання, регіональна громада. Найвпливовіші чинники з позицій інноваційного розвитку – це всі види конкуренції, зовнішньоекономічний потенціал, галузева структура на власній території та ємкість внутрішнього ринку. Варто зазначити, що внутрішній ринок України загалом є одним із головних чинників саморозвитку, оскільки з усієї виробленої продукції лише 18 % іде на внутрішній ринок, тоді як в розвинених державах ця частка становить 50–60 % і більше. Вітчизняні 18 % ставлять країну в імпорتنу залежність до критичного рівня.

В інвестиційному плані регіональна політика орієнтується на три моделі розвитку: вирівнювання регіонів, пропорціонального інвестиційного забезпечення і підтримання точок росту. Кожна з них потребує побудови власної програми інноваційного розвитку. Регіони України здебільшого не мають змоги самостійно забезпечити себе в повному обсязі інвестиціями, тому державна інвестиційна політика є вагомим складовою частиною їхньої інноваційної динаміки.

Але вибір державою принципів моделей підтримки регіонів в умовах дефіциту інвестицій та бюджету теж ґрунтується на потребах подолання суперечностей – між соціальною необхідністю вирівнювання життєвих нормативів у регіонах та економічною доцільністю підтримки окремих проектів упровадження інноваційних технологій.

Значні суперечності і в найреволюційнішому секторі інноваційного розвитку України – в секторі людського капіталу. При показнику 84,0 % загального охоплення освітою вона посідає в світовому табелі рангів лише 70-те місце за індексом людського розвитку. Вкрай незначним є показник реального ВВП на душу населення (4870 доларів США), недостатні витрати на освіту, на медичне обслуговування.

Висновки

Інноваційний шлях розвитку реально може бути досягнутий у разі виконання певних умов, серед яких автори виділяють такі:

- якісна оцінка інноваційного потенціалу, зокрема в регіональному і галузевому вимірах;
- розроблення концептуальних основ і механізмів управління інноваційним розвитком;
- формування відповідної інфраструктури, що здатна забезпечити гідний старт інноваційного процесу;
- об'єднання зусиль державної влади, бізнесу, науково-освітнього сектора й громадськості як цілісного корпоративного об'єкта саморозвитку.

Сама концепція і стратегія інноваційного розвитку для України є актуальним предметом наукового дослідження як історичний феномен, що заслуговує розгляду з позиції становлення у

суспільстві нового економічного мислення, перебудови ієрархії і механізмів управління, переорієнтації цінностей, тобто виявлення наукою глибинних коренів інноваційності як соціально-економічного явища. Але сьогодні успіх реальних змін більше залежить від політико-організаційних трансформацій та укріплення позицій інноваційного менеджменту на головних напрямках діяльності.

Перспективи подальших досліджень

Перспективними напрямками подальших досліджень є розроблення наукових питань формування і розгортання сучасних елементів інноваційної інфраструктури як державного, так і регіонального рівнів, створення сприятливих умов для зацікавленості великого вітчизняного бізнесу високотехнологічними інноваційними проектами, належної державної підтримки інноваційного підприємництва.

1. *Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України / Інноваційно-технологічний розвиток економіки / За ред. В.М. Гесця, В.П. Семиноженко, Б.Є. Кваснюка. – Том 2. – Київ, 2007. – 563 с.* 2. *Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України / Економіка знань – модернізаційний проект України / За ред. В.М. Гесця, В.П. Семиноженко, Б.Є. Кваснюка. – Том 1. – Київ, 2007. – 544 с.* 3. *Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення / Амоша О.І., Антонов В.П., Землянкіна А.І. та ін. – ІЕП НАН України. – Донецьк, 2007. – 328 с.* 4. *Гальчинський А., Гесць В., Кінах А., Семиноженко В. Інноваційна стратегія українських реформ. – К.: Знання України, 2002. – 337 с.* 5. *80 % інвестицій в Україну забезпечили країни ЄС // Коммерсант. – № 27. – 2008. – С. 9.* 6. *Соловьев В.П. Инновационная деятельность как системный процесс в конкурентной экономике (Синергетические эффекты инноваций). – К.: Феникс, 2006. – 560 с.* 7. *Соціально-економічний розвиток регіонів України: проблеми науки та практики: Монографія / За ред. В.С. Пономаренко. – Харків: ВД “Інжсек”, 2007. – 404 с.*